

(„Zagreb,, Lodge 1927), in Sarajevo („Sarajevo,, Lodge 1932), in Novi Sad („Dr. Solomon Alkalai,, 1933) and Subotica („Matnad Yad,, 1934). The exception was the Osijek lodge „Menorah,, whose ceremonial installation was performed by the Zagreb Bene Berit organization. In October 1935 the installation, proclamation and election of officials of the „I.O.B.B. Grand Lodge of Yugoslavia XVIII District,, took place in Belgrade. The Bene Berit organization gathered about 300 members in the Kingdom between the wars. When admitting new members, they were highly selective, and only the most reputable among the local Jews were admitted to membership. Most of the local Bene Berit members also occupied high and influential positions in other local Jewish and Yugoslav institutions, which gives rise to a realistic assumption that important decisions relevant for the Jewish community in the Kingdom were first taken in the Bene Berit lodges. Bene Berit lodges therefore represented the elite Jewish institution. The rules of the lodges contained a provision that „any member must safeguard all affairs of the Lodge, either of personal or real character, as the biggest secret,,. Beneberits insisted that their activity be regarded as discreet rather than secret. Despite its motto „philanthropy, fraternity, harmony,, interpersonal relations within the lodges were not always impeccable. The membership in the lodge was not subject to restriction due to political, religious or any other intra-Jewish personal orientation. However, despite the fact that Bene Berits took every opportunity to stress their all-Jewish orientation, while various intra-Jewish inclinations (integrationists, Sephardic nationalists, Zionists) were suppressed, in various periods one or the other of these factions dominated. Thus, for example, the attitude of Bene Berits toward Zionism evolved in Serbia from opposition and disapproval, through understanding to sympathy in the last stage of relations. By the end of the 1930s, the European Bene Berit organization, as the entire European Jewry, faced a crisis. Naturally, the Yugoslav Beneberits shared the fate of the European ones. According to the Law on Associations, Conventions and Agreements, the Ministry of Interior passed a decision on 5 August 1940 on disbanding of the „N.O.B.B. Grand Lodge for the Kingdom of Yugoslavia XVIII District,, and of all the lodges within its scope.

Арсен Буровић

УДК 908 (497.11 Крагујевац)

О друштвеном животу Крагујевца почетком 1935. године

Апстракт: Крагујевац је пролазио кроз различите фазе свога развоја. У осматраном периоду, 1935. година, анализом доспелих историјских извора обухваћени су многи сегменти друштвеног живота: социјална структура, урбани развој, култура, здравствене прилике, школство и политички миље града.

Крагујевац је исписао пет векова историјског постојања. Почетком четврте деценије XX века град доживљава велике промене у привредном, урбаном и духовном смислу, услед динамичног развоја различитих индустријских грана, великог прилива становништва из целе земље, чиме он добија значајно место на миграционим трансверзалама кретања становништва.

За статус Крагујевца је изузетно важан био догађај увођење диктатуре 6. јануара 1929. године, услед које су настале значајне промене у унутрашњем уређењу Краљевине СХС.¹ Он је тада изгубио статус седишта Шумадијске области, а у његовој надлежности нашла су се два среза: Крагујевачки и Гружански.

Становништво и социјална структура

У демографском развоју града јасно се издвајају два периода: први 1846 - 1900, други 1921 - 1931. То се најбоље види из следеће табеле²:

Година	Број становника	Број кућа
1846.	2.376	639
1866.	6.386	1.404

1 Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја од 3. октобра 1929. „Службене новине“ бр. 232 од 5. октобра 1929. године. Крагујевац је територијално припао дунавској бановини, чије је седиште било у Новом Саду.

2 Историјски архив Шумадије (у даљем тексту ИАШ) Крагујевац, фонд Поглаварство града Крагујевца 1839-1941, ЈУ/5, Записник са састанка ужег стручног одбора за преглед новог регулационог плана града Крагујевца XXXI, 7, види В. Миленковић, Четири одборске седнице крагујевачке општине за доношење регулационог плана вароши од 1927 - 1931. године, *Сјанишћа*, Крагујевац, 1991, 141-156.

1884.	9.083	1.594
1890.	12.669	1.958
1900.	15.586	2.315
1921.	15.664	2.482
1931.	27.249	5.004

Из ове табеле види се да се град нагло развија све до 1900, уз одређени застој у време балканских ратова и Првог светског рата (1914-1918) (због великог страдања становништва), да би поново наставио развој у послератном периоду 1921-1931.

Овако велики проценат раста становништва у послератном периоду може се тумачити напретком пољопривредне производње, а пре свега развојем Војно-техничког завода и развитком града као обласног, административног и про-светног центра.

Према попису становништва из 1931. године, Крагујевац је имао 27.429 становника³.

СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА КРАГУЈЕВЦА 1931. ГОДИНЕ					
УКУПНО	РАДНИЦИ	ВОЈСКА	ЂАЦИ	ТРГОВЦИ И ЗАНАТЛИЈЕ	ЧИНОВНИЦИ И СЛОБОДНЕ ПРОФЕСИЈ
27429	13715	2743	2743	4114	4114
%	50	10	10	15	15

Урбани развој града

Још је Законом о местима од 16. јуна 1866. године утврђено да се вароши у Кнежевини Србије могу развијати само према утврђеном плану. Крагујевац је добио први регулациони план развоја 1891. године, којим је предвиђени градски простор обухватао око 270 хектара, што је одговарало броју од 27.000 становника, да би због наглог развоја града и повећаног броја житеља, био донет Генерални регулациони план 1931.⁴

Град се од 1930. године изграђивао у духу Модерне архитектуре интернационалног стила, као и други градови Краљевине Југославије (Београд, Загреб и др.). Објекти подигнути у стилу Модерне имају вредности, свакако, и као појединачне грађевине и као трајан део урбаног миљеа града. Ти високи домети Модерне били су пре свега Бојацића млин⁵, Силос и неки објекти војно-техничког завода⁶, затим зграда ОШ „Ђура Јакшић”, Дом Пожарне дружине⁷, За-

3 ИАШ, наведени фонд, технички извештај, XXXI, 8.

4 Мр В. Трифуновић, Појава модерне архитектуре интернационалног стила у Крагујевцу између два светска рата, *Сјанишћиа*, Крагујевац 1991, 59.

5 Млин је подигнут у XIX веку, а 1929. изграђен је нов капацитет.

6 Наведени објекти су у европском рангу модерних индустријских грађевина.

7 Данас Ватрогасни дом.

натски дом⁸, Ловачки дом⁹, Споменик палим Шумадинцима¹⁰, као и бројни приватни стамбени објекти.

Тадашња општинска управа, на челу са председником општине Алексом Обрадовићем, показала је велику одлучност и разумевање кључног проблема развоја града, када је израду новог плана развоја поверила архитекти Михаилу Радовановићу, проф. Техничког факултета у Београду. Други познати крагујевачки градитељ тог времена био је архитекта Раде Милосављевић. Посебно је вредно поменути да је Крагујевац тада имао за градитеље архитекте образоване на најпознатијим универзитетима Европе. Тако је арх. М. Радосављевић завршио специјалистичке студије на Сорбони, а арх. Р. Милосављевић провео је извесно време на усавршавању у Енглеској. Треба истаћи да у Крагујевцу тих година бораве и стварају руски архитекти (емигранти): Ковалевић, Залого, Рашевски, Зељевски и др¹¹. Такав узлет у домену архитектуре биће прекинут почетком Другог светског рата.

Уређење, изглед и однос према парковима као хортикултурној делатности, одраз су културног нивоа једне урбане средине. Питање подизања паркова било је веома актуелно у Крагујевцу почетком 1935. године, пре свега због наглог индустријског развоја, а самим тим и угрожавања здравља ондашњих житеља града. Међутим, то питање је било значајно за град, утолико више што је у току првог светског рата био уништен велики парк и познато излетиште „Кошутњак”¹². После рата Крагујевчани су посветили велику пажњу одржавању постојећих и уређењу нових простора за паркове. Осим одржавања варошког парка, засађене су нове саднице на скверу испред зграде Округног начелства¹³, затим код крста, а обновљен је и парк код споменика Палим Шумадинцима. Општинска управа свесна да постојећи паркови не могу задовољити потребе града, одлучила је почетком 1935. године да приступи уређењу општинског поседа у Шумарицама, са површином од 440.000m², са циљем да се тај слободан простор постепено претвори у главни градски парк. Положај тога парка, благо издигнутог изнад града, са око 22 хектара већ постојеће хрестове шуме, као и са извором воде за пиће, пружао је Крагујевчанима погодности за одмор и рекреацију. То удружење је у Шумарицама подигло свој дом и уједно свој „ловачки парк”, у коме су одгајали фазане, зечеве и другу дивљач. Циљ удружења био је да у Шумарицама створе „мали Шенбрун”, у коме би школска омладина могла наћи довољно „материјала” за своје студије. Нажалост, само неколико година касније тај парк био је једно од највећих стратишта Другог светског рата. Занимљиво је поменути да је у Крагујевцу почетком марта 1935. године, покренута иницијатива да се у спомен Блаженопочившег краља Александра I Ујединитеља, подигне један парк који би био рукосад свих тадашњих ученика основних и средњих школа. Парк је требало да се подигне на простору Вашаришта или Ста-

8 Данас хотел „Дубровник”

9 Подигнут је на простору данашњег Спомен парка у Шумарицама, почетком 1930.

10 Подигнут је 1933. године, ауторско дело Антона Августинчића.

11 Мр В. Трифуновић, наведено дело, 71.

12 *Глас Шумадије* бр. 217 од 3. фебруара 1935. године.

13 Данашња зграда Округног и Општинског суда.

новљанског поља. Вест о овој иницијативи донео је овдашњи недељник „Глас Шумадије“¹⁴.

Здравствене прилике

После Првог светског рата у Крагујевцу се, према статистичким подацима, наталитет остваривао прираштајем од 36 новорођених на 1.000 становника, док је смртност била знатно мања, тј. 18 умрлих на 1.000 становника¹⁵. Највећа болест, па према томе и смртност, била је од туберкулозе и тифуса. Главни узроци такве стопе смртности могу се објаснити недостатком здраве пијаће воде, канализације, влажним становима у рејонима радничких и „дивљих“ насеља. Просечна смртност становништва Крагујевца за период 1923-1933. година од туберкулозе износила је 23,4% од броја умрлих за годину дана, од тога на децу млађу од шеснаесте године било је 9%¹⁶. Здравствене прилике у граду знатно су се поправиле почетком 1935. године, са завршетком изградње водовода у Грошници, као и са изградњом канализационе мреже. О здрављу Крагујевчана бринули су се запослени у Бановинској болници са 180 кревета¹⁷. Шумадијској сталној војној болници, Окружном уреду за осигурање радника и Дому народног здравља. Ипак, у то време јавност је упућивала опште критике општинској управи због неадекватне буџетске политике и, са друге стране, давању предности инвестицијама које нису доприносиле побољшању здравствених прилика. Тако, на пример, општинска управа је издвојила знатна средства за калдрмисање улица, док је истовремено на само пола метра испод површине земље пролазила нерегулисана канализациона мрежа, што је са сваком новом кишом стварало велике комуналне проблеме у граду и указало на један од примарних проблема хигијенских и здравствених прилика у то време¹⁸.

Културни живот

У Крагујевцу су у периоду између два светска рата деловале бројне културне и друштвене институције: Народни универзитет (основан 1923), Градско позориште (основано 1923. са именом Академско позориште), Народна библиотека. Осим наведеног позоришта, у граду су деловала још два позоришта: Позориште Соколског друштва (основано 1929) и Позориште питомаца Војнозатлијске школе (основано 1930).¹⁹

У назначеном периоду наставило је са радом културно-просветно друштво „Бродел“ (основано 1901) и други. У Крагујевцу су такође деловала бројна друштва социјално-хуманитарног карактера: „Кора хлеба“ (друштво за помоћ

14 Глас Шумадије бр. 226 од 10. априла 1935. године.

15 ИАШ, исто, 9.

16 Глас Шумадије бр. 194 од 04.08.1934.

17 У овој болници лечен је велики број болесника из околних градова па је пред тадашњим градоначелником Алеском Обрадовићем, постављено питање подизања нове болнице.

18 Јавно мњење број 8 од 19.2.1935. године.

19 Др Б. Стокић, Крагујевац у устанку и револуцији 1941, Крагујевац 1981, 19.

незапосленима)²⁰, „Милосрђе“, „Племенитост“, „Крагујевачко женско друштво“, Добровољна вагрозасна чета“, „Потпора“, (Друштво за борбу против туберкулозе), Крагујевачки болеснички фонд²¹, друштво за заштиту незбринуте деце „Књегиња Зорка“²². Осим наведених друштава, својим радом посебно су се истичали чланови Соколске жупе са седиштем у Крагујевцу. Она је у свом саставу средином априла 1935. године, окупљала 24 друштва²³ са подручја Дунавске, Моравске и Дринске бановине. На челу управе Соколске жупе налазио се директор Женске учитељске школе Милоје Павловић. Жупа је одржала своју годишњу скупштину са пригодним програмом, 14. априла 1935. године у Свилајнцу.

Културни живот у Крагујевцу почетком 1935. године био је веома разноврстан, богат програмима са различитим културним садржајима који су могли задовољити укусу и потребе овдашњег живља. Тако је 2. и 3. марта 1935. године свечано обележена стогодишњица оснивања Књажевско-србског театра и 70-годишњица познатог комедиографа Бранислава Нушића²⁴, уметничким програмом у сали Соколског друштва. На програму је било више хорских тачака, на пример „Хвалите Господа“ од Биничког у извођењу хора „Краљевић Андреја“. Бранислав Нушић је у преподневном програму одржао говор са темом „О стогодишњици српског народног позоришта“. У поподневном програму о уметничком раду Нушића говорио је Милоје Павловић, а потом је изведен Нушићев позоришни комад у три чина „Обичан човек“. Цена улазница за преподневну представу износила је 5 динара по особи, док је за поподневну представу цена била нешто виша, износила је за први ред 8, а за други 5 динара. Цене улазница и нису биле високе, ако се узме у обзир да је месечна плата запослених у општинској управи била у распону од 800 до 2000 динара, колико су зарађивали стражар и шеф у тадашњој општини²⁵.

Ондашњи културни живот, међутим, осенчавале су полупразне сале. Недељник Јавно мњење²⁶ 20. априла 1935. донео је тим поводом на насловној страни веома полемичан текст Тиослава Матића са насловом „Наш њифтизам“. Огорчен због недовољне посете концерту Хора подмлатка Јадранске страже из Сплита, назвао је своје суграђане „Нушићевим малограђанима“, који су изгубили смисао за праве вредности, и због тога „потхват остаје као недоношче, како друштва са вишим циљевима само вегетирају, како приредбене дворане остају празне и поред најпопуларнијих цена, како се пева, држи предавање, свира, рецитије пред празним столицама и хладним зидовима“.

20 Ово друштво се погрешно наводи у литератури под именом „Кора“.

21 Фонд је основан 1892. године у циљу узајамног помагања својих чланова за случај болести и смрти. У раду фонда почетком 1935. године учествовало је 47 чланова различитих професија: адвокати, лекари, трговци и др.

22 Глас Шумадије бр. 218 од 10. марта 1935. године, на насловној страни доноси вест о ангажовању овог друштва на оснивању дечијег обданишта, како би се збринуо велики број деце, углавном из сиромашних породица.

23 Јавно мњење број 20, од 20. априла 1935. године.

24 Јавно мњење број 10, од 3. марта 1935. године.

25 Глас Шумадије бр. 218 од 10. марта 1935. године П. Марковић у свом делу Београд и Европа 1918-1941., наводи податак да је просечна зарада београђана била 1.225 динара, види П. Марковић, наведено дело, 36.

26 Јавно мњење бр. 20, од 20. априла 1935.

У то време бројне манифестације у Крагујевцу биле су посвећене убијеном краљу Александру Карађорђевићу. Тако је Крагујевачко женско друштво почетком априла, са својом занатском школом приредило „вече” посвећено успомени на погинулог југословенског суверена²⁷. Те вечери изведен је пригодан уметнички програм, у оквиру кога су позоришни комад „Ратникова вереница”, извели чланови позоришног и музичког одсека Соколског друштва - Матица.

Разноврсности културне понуде града доприносиле су вечери „колективне рецитације”, у режији др Војислава Вучковића, која је по ондашњим културним мерилима представљала уметничко стваралаштво високих вредности, а била је веома прихваћена у тадашњој културној јавности. Занимљиво је поменути да је то била друга манифестација посебног вида рецитовања у Краљевини Југославији.

Биоскопски репертоар је на својеврстан начин повезивао Крагујевац са ондашњим уметничким токовима у Европи. Недељник *Јавно мњење*, најавио је тада на својим страницама пројекцију два филма: „Дон Жуан” и „Бура”. Те 1935. године, Крагујевчани су могли гледати један од познатијих тонских филмова „Дон Жуан” у биоскопској сали „Пивница”, грејући се уз огромну тучану пећ, смештену у углу сале. Тај филм режирао је Александар Корда, са Дагласом Фербанском у насловној улози. Други филм са тадашњег репертоара „Бура” снимљен је према драми А. Н. Островског и спадао је у жанр мелодраме. Тај филм, као и многи други руски филмови који су били снимљени на основу дела руске класичне књижевности XIX века, имао је високе уметничке вредности.

Шта су читали Крагујевчани у новинама

Прегледајући сачуване примерке међуратне штампе у Крагујевцу, може се уочити да два најугледнија недељника *Глас Шумадије*²⁸ и *Јавно мњење*²⁹, доносе веома занимљиве вести о значајним политичким, привредним, културним и спортским догађајима у Краљевини Југославији и Европи³⁰.

О проблемима просветне политике у Баварској и Енглеској расправљало је 3. марта 1935. године *Јавно мњење* у тексту са насловом „Једно поређење” на насловној страни. Уводничар у том тексту наводи наредбу баварског министра просвете која обавезује све школе да смање наставни програм да би „тако ђаци” имали више времена за спорт и културно-политичке манифестације Трећег Рајха”. У даљем тексту говори се о противљењу Енглеских хуманих друштава да се ђацима до дванаесте године старости задају домаћи задаци због истих разлога, тј. „да би се могла посветити спорту и телесном и друштвеном васпитању”. Уводничар се даље пита: „а како је код нас”, и наводи да је „нарочито средњошколска омладина по цео дан проводи у затвореном простору

27 *Глас Шумадије* бр. 222 од 10. априла 1935.

28 *Глас Шумадије* био је орган крагујевачке општине. Прегледали смо сачуване бројеве за период 1931-1935. Примерци овог листа чувају се у Народној библиотеци у Крагујевцу.

29 *Јавно мњење* било је независно гласило. Анализирали смо сачуване бројеве за период 1933-1935. Власник овог листа био је познати крагујевачки штампар Никола Николић.

30 Осим наведених листова, у Крагујевцу, излазили још и *Јавна реч*, *Народна самоуправа* (орган месечног одбора ЈРЗ у периоду 1936-1939), *Општинске новине* (службени орган Градског поглаварства од 1935-1939), *Одјек Шумадије* (од 1936-1941), *Свештоси* (први број изашао 1935. године).

над књигом, а после школских часова треба средити и преписати многобројне белешке”. Затим додаје да је „Министарство (просвете) забранило хватање белешака, али јединица и двојка су моћније и од министарства”. На крају текста уводничар каже: „да би било добро да се и код нас угледају на баварског министра просвете и на енглеска хумана друштва и да нашу школску омладину спасу од оволике учености, а да им се да више могућности и да снаже своја плућа и тело спортом”³¹.

Крагујевчани су 10. априла 1935. године могли прочитати у *Гласу Шумадије* чланак о Грчкој револуцији, коју аутор чланка тумачи „као велику катастрофу грчког народа, која га је врло јако материјално и морално оштетила и задржала његов напредак”. Аутор узор револуције не види искључиво у жељи Венизелоса, да узме „власт у своје руке”, већ их повезује са спољном политиком Грчке. Даље, аутор оптужује Венизелоса да је још приликом стварања балканског споразума био против њега. Па се на крају текста пита „да ли је стари борац са Крита постао издајник своје отаџбине и балканске заједнице за рачун неке стране силе”³².

Такође је занимљив чланак у истом броју *Гласа Шумадије* од 10. априла, са насловом „Шведски парламент залаже се за децу”. Тај чланак односи се на расправу коју је у Шведском парламенту отворио вођа конзервативаца, указујући при том „на рапидно опадање народа (наталитета)”. Да се народ „спасе од изумирања”, он је предложио хитне мере и помоћ „свим фамилијама које имају више деце”. У даљем тексту се каже да „чак и г. Мусолини указује на опасност која прети од недовољне популације”. Затим се у тексту указује на проблем опадања наталитета и на нашим просторима и као разлог наводи се да до смањивања наталитета не долази „само од тежње жена да не рађају, да би остале лепе и да са мање брига проводе живот”, већ да та „тежња долази много више из економских разлога”³³.

Школство

Крагујевац је почетком 1935. године био просветни центар Шумадије. У њему су постојале две мушке гимназије³⁴, у којима су учили ученици из целе Шумадије. Велики допринос подизању општег образовног нивоа својим радом дали су и Женска гимназија. Женска учитељска школа са интернатом, Војно-занатлијска школа (у овој школи је било ученика из целе Југославије), затим Женска занатска школа, Грађевинска и пољопривредна школа³⁵. Такође су значајну улогу у образовном процесу на нижем узрасту имале четири основне школе: Горња основна школа, основна школа у Радничкој колонији, Палилулска основна школа и основна школа „краљ Петар II”.

31 *Јавно мњење* бр. 10 од 3. марта 1935. године.

32 *Глас Шумадије* број 226 од 10. априла 1935. године.

33 *Глас Шумадије* бр. 226 од 10. априла 1935. године.

34 Прва мушка гимназија свечано је 1933. године прославила стогодишњицу постојања.

35 Др Б. Стокић, наведено дело, 19.

Од значајних школских активности почетком 1935. године издваја се традиционална прослава дана Светог Саве. Прослава је одржана у свим овдашњим школама. Главна прослава уз водоосвећење и резање славског колача, била је у Мушкој реалној гимназији, а домаћин славља био је градоначелник Алекса Обрадовић. Уочљиво је било да су све школске прославе одржане у знаку још присутне жалости за убијеним краљем Александром. Посебно занимљив програм изведен је у Женској гимназији, где је после светосавске и државане химне, беседу одржала проф. Савка Вуковић са темом „Св. Сава по историји и легенди“, док је ученица шестог разреда Радмила Ђорђевић извела рецитал „Монолог Савин“. Та свечаност је искоришћена за учлањивање нових чланова у Фонд сиромашних ученица, из кога су углавном набављана одећа за сиромашне ученице. Том приликом су нови добротвори фонда постали Михајло Илић, директор Женске гимназије у пензији са улогом од 4.000 динара и извесни Кушпетих, који је у име своје сестре уплатио 200 динара. Као посебан проблем у тадашњем крагујевачком школству појавио се недостатак простора у Мушкој гимназији (прва и друга су спојене 1929. године), јер се број ученика повећавао из године у годину, поготову после укидања гимназије у Раљи. Мушка гимназија је почетком 1935. године имала 29 одељења са 1.200 ученика³⁶. Због тога се као ургентно поставило питање изградње нове школске зграде. У складу са генералним планом града одређена је и локација зграде за другу гимназију на Вашаришту, али до изградње ипак није дошло.

Спортски живот

Спортски живот у Крагујевцу карактерисало је деловање великог броја спортских друштава из различитих спортских грана. Сразмерно ондашњем броју становника, велики број Крагујевчана укључио се активно у рад многих спортских друштава. Истакнуто место имали су фудбалски клубови „Млади радник“ и „Шумадија“, затим Шумадијско обласно коло јахача „Кнез Михаило“, Стрелачка дружина „Шумадија“, Аероклуб, Шаховски клуб, Крагујевачки велосипедски спорт клуб „Орлић“, и други. Од наведених спортских друштава издвојили би смо Шумадијско обласно коло јахача „Кнез Михаило“ и Крагујевачки велосипедски спорт клуб „Орлић“, у чијим управама је деловала ондашња крагујевачка елита, коју су сачињавали угледни лекари, адвокати, банкарни, професори, индустријалци, директори, официри, трговци и други. Шумадијско обласно коло јахача „Кнез Михаило“, основано 1889. године³⁷, окупљао је најутледније представнике крагујевачког јавног живота³⁸. Крагујевчани су своје слободно време радо проводили посматрајући коњске трке на хиподрому у Становљанском

36 Глас Шумадије број 217 од 03. фебруара 1935. године.

37 ИАШ, Фонд Коњски клуб „Шумадија“, ф. Препис Правила Обласног Шумадијског кола јахача „Кнез Михаило“.

38 У управу клуба ушли су: Милан Јовановић упавник ВТЗ, Андра Станојевић, рентијер, Милош Чомић, директор акционарског млина, Ђорђе Наумовић, трговац, Велимир Вељковић, генерал, Љубомир Милојевић, мајор, Бранислав Вељковић, трговац, др Мирослав Јеличић, Миодраг Павловић, индустријалац, Милоје Радовић, рентијер, др Вељко Јанковић, ветеринарски капетан, Стјепан Винковић, пуковник, Жарко Гавриловић, поручник, Јакша Божић, економ из Бадњевца и Славко Пор. (Глас Шумадије број 226 од 10. априла 1935.).

пољу, које су организоване почев од 13. јуна 1930. године. Овај новоподигнути хиподром био је један од модернијих у земљи. Првој трци одржаној на њему, присуствовао је и бан Дунавске бановине, којој је тада Крагујевац територијално припадао. Поред великог броја трка и изложби, друштво је често организовало забаве за своје чланове и пријатеље клуба³⁹. Посебно интересовање Крагујевчани су показивали за бициклички спорт. Своју активност остваривали су у оквиру клуба „Орлић“, који је приступио оснивању задруге за набавку делова и израду јефитних бицикала за своје чланове. Занимљиво је да је цена бицикла била висока и износила је 700 динара, али је задруга организовала куповину бицикала по повољним условима на више рата за своје чланове. На другој редовној скупштини одржаној 7. априла 1935. године у хотелу „Империјал“, изабрана је нова управа, коју су такође сачињавали представници ондашњег крагујевачког естаблишмента⁴⁰.

Политички миље града уочи избора 5. маја 1935. године

Политички живот града карактерисала је веома полемична, повремено жучна расправа између представника режима и Удружене опозиције (Селачко-демократска коалиција и Србијанска опозиција), која се водила преко тадашње штампе. Полемика је понекад имала црте благе ироничности и цинизма, у условима великог притиска режима Богољуба Јевтића на опозицију. Атмосферу у граду уочи избора од 5. маја 1935. године одсликава и песма која се појавила на насловној страни недељника *Јавно мњење*⁴¹.

ГЕЈАЧКА ПЕСМА

Један геџа мисли
да му мандат личи
Па народу виче
Оди благо чичи

Направићу вама
друмове и пруге
А још поред тога
спремам лажи друге

Све ћу ја створити
Шта год људи траже

39 Види више о томе, Б. Радовановић, Шумадијско обласно коло јахача „Кнез Михаило“, *Сјанишћиа*, Крагујевац 1991, 23-33.

40 За председника клуба изабран је Милорад Мојсиловић, адвокат, за потпредседника Драгутин Гужвић, чиновник, а за секретара Сава Маринковић и Милета Васиљевић, чиновници, те благајник Света Михаиловић и помоћник благајника Стаменко Петровић, мајор.

41 *Јавно мњење* број 20 до 20. априла 1935. године.

Не вреди посланик
Кој н да лаже

Геџа сваког лаже
Чак и своју жену
Ко је против лажи
Нека гласа „Бену“⁴²

Слику о начину вођења предизборне кампање допуњују и два прогласа Удружене опозиције, који на различит начин сведоче о ондашњем политичком мишљењу. Први у форми стиха уз благу иронију исмејава режим и позива грађане да свој глас дају опозицији, а други представља класичан предизборни проглас под насловом „Одговор опозиције“, из кога се могу сагледати односи унутар саме опозиције, затим однос према владајућем режиму, као и програм који је нудила бирачком телу тадашња опозиција⁴³.

НИ ГЕЏУ НИ ЦИЦИЈУ ВЕЋ ОПОЗИЦИЈУ

Ове недеље креће из града
Адвокат Геџа са целим штабом
С професор Војом с Миланом кметом
И других слугу читавом четом
Ту је и Солпајс Алексин паша
Станковић Момир краљ свих лакташа
Мафија ова сва је за владу
Ал у село им прићи не даду
Јер због кумова и због банкара
Народ оголе – оста без пара
И сад је пошло то друштво цело
Да нашем сељи пева опело
Поворка цела кренула друмом
С брадатим Геџом Којића кумом
Петровац гледа ову параду
Ову дружину што тражи владу
Из Милановца кренули с њима
Живадин, Тодор и Мијатовић
Десимировац сав је уз Веља
Њему је целом једина жеља
Да се освети за лажи просте
Зато не прима кумовске госте
У Лужницама срејовом крају

42 Реч је о најугледнијем крагујевачком политичару у међуратном периоду адвокату Драгољубу Миловановићу Бени, председнику Окружног одбора Демократске странке, касније лидеру Удружене опозиције према режиму др Милана Стојановића (1935-1939). Стрелићи су га Немци 20. октобра 1941. у Крагујевцу.

43 Оригинали ових прогласа чувају се у Историјском архиву у Крагујевцу, у Збирци поклона и откупа, а поклон су угледне предратне крагујевачке породице Милосављевић.

Сви људи давно и давно знају
Да је за сваког доброг сељака
Опасно друштво мафија вака.
Нико не чује што Геџа звони
Паметни већ су постали они
И тако кита варошких газда
И оних што се шире по селу
Скупа с брадатим Геџом на челу
Даље ка селу Чумићу јуру
Ал им се више не жури
Да буде добро Богу се моле
Ал сад тамо народ викну им доле
Нећемо Геџу, Среју цицију
ГЛАСАМО СЛОЖНО ЗА ОПОЗИЦИЈУ.

ОДГОВОР ОПОЗИЦИЈЕ

Данашњи владајући политичари на својим зборовима јавно и отворено нападају опозицију и питају: „*Шта хоће опозиција; какав је њихов споразум и у чему се састоји њихов програм?*”

Ми одговарамо: Опозиција жели да се у овој земљи заведе ред и законитост; да се свачија права поштују; да се кривци за упропашћивање народне имовине позову на одговорност; да народ својом слободном вољом бира себи претставнике, а не да му се намеће овај или онај: кум, пријатељ или рођак; да народни претставници полагају народу рачуне о своме раду и да воде народну политику, а не своју; да се народу омогући да у тражењу својих права не мора да тражи препоруку овога или онога човека, већ да свачија права буду подједнако цењена без обзира јели он сиромас или богат, јели занатлија или радник, јели чиновник или трговац; да се велике царине смање на оне ствари које су народу најпотребније (на пример пољопривредне справе); да се нађе добра прођа земљорадничким производима: пшеници, стоци, живини и др. и да се питање дугова реши једном за увек, а не да се на томе питању праве политички капитали.

Даље нас питају: „*Шта ће бити сутра ако опозиција добије већину и Мачек зајражи одвајање Хрватске?*”

Ми им одговарамо: Ако Мачекова листа добије већину, она ће онда настојати да у дело спроведе све оне ствари који смо горе побројали а народно и државно јединство још чвршће веже. Јер је свакоме јасно да сваки споразум више користи него непосразум, а споразум већине народа, који је данас удружен у опозицији, најбоља је залога народног јединства.

То је једно. Друго, њему (Мачеку, као и осталим Хрватима) никада ни на ум неће пасти да затраже поновно ropство под туђином, које су имали до уједињења нашега народа. Јер је детињски мислити да би неко више волео да буде роб него слободан човек. То је за сваког здравог и паметног човека довољно и сувишно би било ма и једну реч више о томе проговорити. А да би ти било још јасније, ми те народе питамо: *да ли има и једног човека, који је некада био слуга, а сад постоји свој човек, да би желео поновно да буде друго ме слуга.*

И најзад, Касациони суд не би потврдио листу Д-р Мачека, да није и он за државно јединство.

Зато земљорадници, радници, занатлије, трговци и сви ви који живите од свога зноја, не дајте да вас више лажу и заваравāju. Доста је било тога. Они су таквом својом политиком натерали све нас да се данас удружимо противу свих који о нама мало воде рачуна, па нас још окривљују и оптужују што смо постали свесни и сами хоћемо своје интересе да бранимо. А ми зато будимо одлучни и збијмо се још чвршће. Да им не гори под ногама и да нас се не плаше, они нас неби ни споменули, а камо ли жучно нападали.

Сви ви којима се обраћамо упамтите ово: *Вођство ојозиције*: ЉУБА ДАВИДОВИЋ, ЈОЦА ЈОВАНОВИЋ, Др ВЛАДИМИР МАЧЕК и СПАХО, гаранција су за то да ће се остварити све оно што је горе речено. Јер њихова светла имена нису до данас ничим упрљана, нити су се, када су били на државној управи користили својим положајима и за себе на рачун народа одвајали тешке милионе као што су то чинили многи други.

Стога петог маја сви без разлике гласајте за листу Др Мачека, јер су његови другови и сарадници у овим изборима једини и прави претставници народних жеља. То су вође који ни у најтежим данима нису изневерили народ, па ће и у будуће с њиме делити зло и добро.

**ЖИВЕО СВЕТАН НАРОД!
ЖИВЕЛА БРАТСКА СЛОГА!
ЖИВЕЛА ЈУГОСЛАВИЈА!**

Summary

Arsen Đurović

Social life in Kragujevac in early 1935

The first mention of Kragujevac dates back to the 15th century. During its historic development it passed through various phases, from the military center, Turkish province, capital of the Principality of Serbia (1818-1841), to a modern city at the beginning of the fourth decade of the 20th century. The paper reviews social life of this city from a specific angle, unpracticed in historic science so far. A comprehensive analysis of available historic sources covers all segments of social life: population and social composition, urban development of the city, health situation, education, sport life, a review of articles in the press and political environment in the city at the beginning of 1935. At this time, this town with 35,000 inhabitants gradually developed into one of the cornerstones of the overall social development in the Kingdom of Yugoslavia, producing generations of exceptional scientific talents, whose work gave valuable contribution to the development of science and culture in the region. This was all taking place at the time of major social changes in Europe after representatives of totalitarian ideologies came into power Mussolini in Italy and Hitler in Germany.

БАШТИНЕ HERITAGES

Мирослав Јовановић

Један заборављени међаш - „Преглед битке Косовопољске...” Василија Суботића или прва Српска психоисторија

Године 1840, у Новом Саду у штампарији, или како се тада говорило „писменима Павла Јанковића Цесарско-Краљевског приватног типографа”, штампана је књига Василија Суботића - „Преглед бишке Косовопољске и јуначког дела Обилићева израђен по праву Народа, Еџики, Психологији и по обичајима валадајућим у време догађаја ови мњењима”.¹ Одмах се може уочити да је реч о делу крајње неуобичајеном и за време у коме је настало и за културу народа коме је писац припадао. Међу првима у српској историографији, ако не и први, покушао је Василије Суботић да комбиновањем метода различитих друштвених наука свестраније тумачи и разумева прошлост. Сразмерно рано, према светским стандардима, користио се термином „психологија”, а међу Србима је био први који је тај термин, а не стандардне, „наука о души” или „наука о осећањима”, истакао у наслову свог рада, двадесет година пре него што је Михаило Христифор Ристић трећу књигу свог *Система целокупне философије*, насловио „Психологија емпирична”.² Први је у српској култури уз помоћ психологије ту-

1 Ова књига, као и већина књига у то доба, штампана је славеносрпским правописом који је био неуједначен у употреби низа словних знакова. Из тог разлога, као и ради лакше техничке обраде текста извршили смо транслитерацију словеносрпске ћирилице на савремену ћирилицу. Исто смо учинили и у другим случајевима где су дела, штампана славеносрпским правописом: Василије Суботић, *Преглед бишке Косовопољске и јуначког дела Обилићева израђен по праву Народа, Еџики, Психологији, и по обичајима валадајућим у време догађаја ови мњењима*, Нови Сад 1840, 118 + (26). (у даљем тексту: В. Суботић, *Преглед бишке Косовопољске...*).

2 Михаило Христифор Ристић, *Система целокупне философије књ. III. Психологија емпирична*, [Сремски] Карловци 1859, 219.